

K 82078 OTKA beszámoló, 2010-2015. közötti elvégzett munkáról, vezető kutató: Dr. J. Újváry Zsuzsanna PPKE BTK

„Oszmán-magyar kapcsolatok a hódoltság idején” c. program

A 2010-ben J. Újváry Zsuzsanna (PPKE BTK egyetemi docens), mint vezető kutató által indított, „Oszmán-magyar kapcsolatok a hódoltság peremén” c. programnak két alappillére van: az egyik a MNL OL Batthyány Család Levéltára mintegy 107 ezer misszilise (16-19. századi) közül az általunk kiválasztott, nagyrészt magyar (kisebb részben német és latin nyelvű), török fő- és altisztek, ill. török katonák által írt levelek a Batthyány család tagjaihoz vagy famíliárisaihoz. Feladatunk volt: ezeket számba venni (több mint 1000 db), csoportosítani és a mai helyesírás szerint, de a régi hangzást hűen visszaadván átírni, megjelentetésre teljesen előkészíteni. A program másik alappillére: „Élet a török árnyékában” c. kutatások folytatása (amelyet a PPKE BTK Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Életmód-történeti Szakirány keretében, a vezetésem alatt kezdünk el a doktoranduszokkal), török fenyegető és hódoltató levelekkel, hódoltatással kapcsolatos anyagfeltárás. Ehhez több doktorandusz doktori disszertációja is kapcsolódott, s az OTKA segítségével külföldi és hazai levéltári anyagfeltárás történt. Az elért eredményeket általam szervezett konferenciákon bemutattuk és publikáltuk. (Két konferenciát terveztem, de hármát tartottunk, mindhárom konferencia-kötet megjelent.) A kutatások során több egyéni publikáció is született, több mint amennyit eredetileg terveztem.

A csoportban részt vett doktoranduszok: Martí Tibor, Schramek László, Illik Péter és Méhes Péter (mindketten 2013-ban kiváltak a csoportból.)

Az elvégzett munka és az eredmények részletezése.

1. 2010-ben:

A MNL OL Batthyány Család levéltárában (P 1314 Missiles) kigyűjtöttük a török vonatkozású leveleket, amelyhez meg kellett nézni a Körmendi Batthyány-Srattmann gyűjtemény anyagát is.

- 2010 májusában az MTA Irodalomtudományi Intézete és az egyetemek Régi Magyar Irodalmi Tanszékei által szervezett Misszilis-konferencián részt vettem, és előadtam egy, a Misszilis témával kapcsolatban az OTKA-kutatásokhoz kapcsolódó előadást: „Egy magyar és egy török főúr levelezése: Batthyány I. Ádám és Musztafa esztergomi bég.”

- Martí Tibor doktorandusz 2010. szeptember-december között rendszeresen kijárt Bécsbe kutatni, ahol Esterházy László és Batthyány I. Ádám kapcsolatára, ill. magyarországi török viszonyokra kutatott, s fénymásolatott levéltári anyagot.

- Méhes Péter doktorandusz 2010 őzén bécsi ösztöndíjasként kutatott a bécsi levéltárakban, s készített fénymásolatokat a kanizsai végvidék és az ottani német katonaság ellátásával kapcsolatban.

- 2010. november 25-26-ára, Batthyány I. Ádám (1610–1659) dunántúli főkapitány születésének 400. évfordulójára, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemre szerveztem egy két napos nemzetközi konferenciát, ahol 21 előadás hangzott el. (A konferenciából kötetet szerkesztettem.)

2. 2011-ben:

- Tovább folytatódtak a már megkezdett kutatások; egyrészt az oszmán-magyar kényszerű együttélés témájában történtek új levéltári anyagok felkutatása, ill. kiegészítése, másrészt a Magyar Országos Levéltár Batthyány Család Levéltára anyagában található magyar nyelvű török levelek kiegészítésében.

- Martí Tibor doktoranduszom folytatta a kutatásokat a Bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv, ill. a Hofkriegsarchiv anyagában. Ezen kívül kutattunk és fénymásoltunk: a Szlovák Állami Levéltárban (Pozsonyban), Sopron Megyei Levéltárban, a Magyar Országos Levéltárban, a Szlovák Állami Levéltár Kassai Városi Levéltárában, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban, az Esztergomi Prímási Levéltárban.
- Konferencián vettem részt és tartottam több helyen előadásokat.
- Illik Péter doktorált hallgatóm az OTKA program keretében a török-magyar kérdés és nemzettudat historiográfiai összefoglalását végezte el; munkája 2011 novemberében megjelent (Illik Péter: Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről, L'Harmattan, Bp., 2011. 157)
- Schramek László megvédte doktori disszertációját, s a kötet, amely részben OKTA-kutatási vonatkozású, megjelent: Schramek László: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Pest Megye Monográfia Közalapítvány, Bp., 2011. 253

3. 2012.

- Újabb kiegészítő kutatásokat végeztünk a következő levéltárakban: a Pozsonyi Állami Levéltárban, a Bécsi Staatsarchivban, a Bécsi Hofkriegsarchivban, a Kassai Városi Levéltárban, a Soproni Megyei és Városi levéltárban, a Magyar Országos levéltárban, a Hadtörténelmi Levéltárban, az Esztergomi Érseki Levéltárban, a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárban. Az előző évben elkezdett Körmenyi Batthyány-Strattmann László Múzeum Gyűjteményében is befejeződött a feltárás, az ottani török misszilisek fénymásolatait megkaptuk – ezek belekerülnek a MOL Batthyány család levéltárában található törökök által írt, magyar nyelvű levelek általunk készített sorába.
- Folytattuk az újabban feltárt és még át nem írt török levelek átírását. Külön kell figyelni a levélírók azonosítására, ill. a sok azonos nevű török tiszt, ill. katona elkülönítésére, nehogy véletlenül a nem azonos levélírók levelei azonos sorozatba kerüljenek. (Ezt csak egy nagyon alapos, körültekintő elemzés, s egy ember, a szerkesztő kezében összpontosuló regiszter, illetve leg teljes index tudja majd kiküszöbölni – természetesen, a több azonos nevű, de évenkénti nagyobb eltéréssel írott levelek vagy tisztségenként eltérő egyének esetében ezt lehetetlen megoldani.) Az eddig feldolgozott levelek kézírata sorszámmal, jelzettel, regesztával, legendával és lábjegyzettel ellátva, de index nélkül, jelenleg mintegy 650 oldal.
- Az OTKÁ-ban vállalt nagy volumenű, kétnapos konferenciát, „Az oszmán magyar kényszerű együttélés és hozadéka” 2012. december 6-7-ére megszerveztem. A konferencia interdiszciplináris volt (ehhez a TÁMOP 4.2.2. anyagi támogatását is elnyertem, mert ennek megrendezéséhez szintén nem kértem az OTKÁ-tól keretet); 28 előadás hangzott el, köztük a kutatócsoport tagjai is szerepeltek.
- Az OTKÁ-val kapcsolatosan. „Bethlen Gábor képmása” c., a Miskolci Egyetem és a Debreceni Egyetem BTK által szervezett konferencián vettem részt, amelyen előadásomban – az OTKA kutatás során feltárt – új forrásokat elemezve Bethlen Gábor, mint magyar király megváltozott portai politikájával foglalkoztam. (A konferencia anyagából kötet lett.)
- A Jász-Nagykun Szolnok Megyei Levéltár Jászberényi Levéltár anyagában folytatott kutatásaimból előadást tartottam, s megjelent cikk: „A Jászság a török korban. = Jászsági Évkönyv, szerk.: Pethő László, h. n., 2012, ISSN 1217-7954, 167–187.)
- Megszerkesztettem a „Batthyány I. Ádám és köre” c. konferencia-kötetet, s TÁMOP-pályázat segítségével megjelentettem.

4. 2013.

- A 2012 decemberében megtartott konferencia, „Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka” anyagát összegyűjtöttem és 2013-ban megszerkesztettem. (A konferencián a csoporthoz tartozó fiatalok is részt vettek előadásaikkal.)
- A török levelek nagy részét az eredeti MNL-beli, az 1950-es években készült mikrofilmalapból készült canon-változatból írtuk át, amely nagy nehézséget jelentett, éppen a nem megfelelő minőségű fénykép miatt. Ezeket 2013-ban elkezdtük újra fényképezni digitális fényképezőgéppel, hogy legalább az új török leveleket és az összeolvasást ezek alapján végezzük. A fényképeket készítette: Martí Tibor, Nagy Zsuzsa doktoranda és én. (Ebben az évben legalább 800 felvételt készítettünk.)
- A csoportból kivált Illik Péter, majd Méhes Péter.
- Az évek során apránként összegyűlt anyagból egy jelentős magyar portya teljes történetét tártam fel. A 2,5 ív terjedelmű tanulmány a Hadtörténelmi Közlemények 2013/2. sz.-ban jelent meg. (Egy hírheft lesvető a XVII. századból – Kösze Gyurkó zsámbéki akciója, Hadtörténelmi Közlemények, 126(2013), 2. sz. 481–509.)
- Megjelent: Bethlen Gábor, mint választott magyar király portai politikája az oszmánok által elkövetett magyarországi sérelmek tekintetében. = Bethlen Gábor képmása, szerk. Papp Klára, Balogh Judit, Debrecen, 2013, 159–177.
- 2013. november 29-én Piliscsabán, a PPKE BTK-án ismételten tartottunk egy törökös konferenciát (erre nem volt OTKA-pénz, de a TÁMOP program anyagi támogatásával), amelyen ugyan más témával foglalkozó doktoranduszaim is tartottak előadást, ám a referátumok gerincét éppen a török-kori kutatások és a kiadandó török levelek alkották.

5. 2014.

- Folytattuk az újonnan előkerült levelek, illetőleg a korábban átírtak újrafényképezését, ebben az évben is sok száz felvételt készítettünk. (Összesen mintegy 870 levélről van digitális fotónk, amely darab szerint számolva több ezer! Ezek DVD-én és külső Winchesteren vannak.)
- A MNL OL Batthyány család levéltárában és a körmendi Batthyány-Strattmann László Múzeumban lévő levelek legnagyobb részét, azokat a leveleket is, amelyeket utólag találtunk, sikerült átírnunk. A levelek egy óriás file-ban, alapvetően kronológiai sorrendbe rakva, de a levélírók szerint csoportosítva, ezen belük sorszámmal ellátva, címmel, címzéssel, alatta az átíró nevével, magyar nyelvű regesztával és legendával, valamint magyarító jegyzetekkel vannak ellátva. A személy- és helyneveket betűhíven adjuk vissza, de mögötte kerek zárójelben szerepel a mai átírás is. A helyneveket minden esetben beazonosítottuk. A korabeli kifejezésekhez, szófordulatokhoz magyarító és kiegészítő jegyzeteket fűztünk.
- Doktorandám, Tarkó Ilona – aki ugyan a csoportnak nem tagja, de részt vett a levelek átírásában - 2013 januárjában sikeresen (summa cum laude) megvédte PhD disszertációját, amelynek több száz oldalas melléklete – a török rabok adatait tartalmazza – nagyban segíti a levelek kiadását, a bennük szereplő személyek azonosítását.
- Másik doktoranduszom, Martí Tibor 2013 decemberében szintén sikeresen (summa cum laude) megvédte PhD disszertációját (Eszterházy László élete), amely szintén kötődik a munkánkhoz.
- Megjelent a Batthyány I. Ádám 400. születésének évfordulójára általam megszervezett és a PPKE BTK-án megtartott konferencia kötete. (A megjelentetésére nem az OTKÁ-tól, hanem TÁMOP keretből pályáztam. „Batthyány I. Ádám és köre”, szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba, 2013, 335 p. ISBN 978-963-308-152-5)
- Megjelent a 2012 decemberében, az OTKÁ-ban vállalt nagy volumenű interdiszciplináris, kétnapos konferenciának a kötete: „Az oszmán magyar kényszerű együttélés és hozadéka”, szerk. J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba, 2013, 392 p. ISBN 978-963-308-188-4

- A 2013. november 29-én Piliscsabán, a PPKE BTK-án, a TÁMOP program anyagi támogatásával megtartott török vonatkozású doktori konferencia kötetét elektronikusan megjelentettem: Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben a nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig, Piliscsaba, 2013, 299 p. (btk.ppke.hu/uploads/articles/9082/file/Társadalom és életmód-történeti kalandozások.pdf)
- 2014. július 8-án a Bácskai Magyar Pedagógusok Egyesülete által szervezett Apácai Nyári Akadémia (ANYA) Újvidéken megtartott egyhetes (július 7–12 között) tanár-továbbképző kurzusának meghívott előadójaként: Dózsa György és Magyarország 1514-ben; Az Oszmán hódítás c. előadásokat tartottam.
- 2014. július 11–13. között a XX. Jász Világtalálkozó Tudományos Konferenciáján vettem részt: „Jász hétköznapiak a török uralom alatt” c. előadásomba belefoglaltam a kutatásaim során elért újabb eredményeimet is. (A konferencia-kötet meg fog jelenni.)
- 2014 július végén Szombathelyen és Alsóőrön (Ausztria) megrendezett, egy hetes nemzetközi találkozón vettem részt, ahol a Vas megyei török hódoltságáról a XVII. században tartottam előadást a Batthyány levéltár török vonatkozású iratanyaga és török levelei alapján. (A kötet megjelenés alatt.)
- A határon túl, elsősorban Szlovákiában (Rév-Komáromban) több előadást tartottam a kutatásaimról, az oszmán-magyar viszony újabb vonatkozásairól.
- 2014. szeptemberben a szlovákiai Kékkő várában „Balassi Bálint és kora” címmel nemzetközi konferencián vettem részt, ahol a legújabb kutatási eredményeimet is bemutattam az oszmán hódítással kapcsolatban. (Előadásom címe: „Balassi Bálint vitézi ethosza”, a konferencia-kötet meg fog jelenni.)
- 2014. decemberben a Miskolci Egyetem „Identitás és vallás” címen konferenciát szervezett, amelyen a legújabb kutatási eredményeimről tartottam előadást: „Meghódolni vagy ellenállni. Az oszmán hódoltság Vas megyében” címmel. (A kötet meg fog jelenni.)

6. 2015.

- 2014 őszétől az OTKA-munkálatra haladékat kértem, mert a XXXII. OTDK Humán Szekciója országos ügyvezető elnökeként – a PPKE BTK képviseletében és TDK elnökeként – szervezője voltak a diák-konferenciának (több száz résztvevővel), s mint ügyvezető elnök nem helyettesíthetett más e munkában.
- 2015. január-április között (minden hónap utolsó szombatján) a Szlovákiai CSEMADOK, a Kodolányi János Főiskola és a ZMTE szervezésében a szlovákiai magyar és történelem tanárok továbbképzésében havi egy előadást tartottam az oszmán-magyar viszonyról, bemutatva a legújabb kutatási eredményeimet.
- 2015 tavaszától ismét a török levelekkel foglalkoztam, elsősorban folytattam a levelek átnézését, olvasati javítását, összeolvasását. E munkában fiatal tanítványom, akivel már negyedik éve foglalkozom, segít. Minden levelet ismételtén magam olvasok át, hogy minél egységesebb legyen a többek által átírt levelek sora.
- Megjelent: Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben a nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig, szerk.: J. Újváry Zsuzsanna, Piliscsaba, 2014, 294, ISBN 9978-963-308-216-4 (Az előző évben megjelent kötet papír alapú megjelenése.)
- Az évek során megjelentetett konferencia-kötetek mindegyikéhez szerveztem könyvbemutatót is.
- Végül: a korábbi években megjelent török vonatkozású cikkeimet terveztem összegyűjtve megjelentetni, de a kutatások során olyan sok új anyag került a kezembe, hogy abból egy új, önálló kötetet írtam: Oszmán-magyar békeviszony a XVII. század első felében, 270 p. (A kötet most van nyomdai munkálatok alatt.)

A munka összegzése

A török levelekkel kapcsolatos munka elérkezett a legvégső fázisba, a befejezéshez: a több mint 1000 db (magyar, német és latin nyelvű) levél átírása és az átírások egységesítése lényegében befejeződött. (Itt-ott még van olyan levél, amelyben előfordulnak hiányosságok – esetleg feloldhatatlan kérdések –, sőt a helyesírásban is akadhat nem egységesített változatú levelek.) Ezt a nyomdai előkészítés, a korrektúrázás során még igyekszünk feloldani.

2016 januárjában a török levelek átírt, regesztázott és jegyzetelt változata 1510 oldal terjedelmű. (A lapszámban történhet változás, mivel a lábjegyzetek újra átnézése még hátra van.) **A felépítés a következő:** a levelek 1-től sorszámozva vannak, majd azt követi a levéltári jelzet: No... Alatta a cím, amely megadja a levélíró nevét és a címzettet (a nevek mai átírásban szerepelnek a címben), a levél pontos keltezését és helyét (amennyiben van). A cím alatt a levél átírójának neve. Ezután a regeszta következik kurzív betűvel, hogy jól elkülöníthető legyen a főszövegtől. A regeszta alapszabálya a következő: minden fontos személy- és helynévnek szerepelnie kell, valamint a levélben szóbecerült tárgyaknak. Ugyanis ez lesz az alapja az indexnek, amely elengedhetetlen része a köteteknek. Ezután következik a levél főszövege, amely a mai tagolás és központosítás szerint lett átírva, de a régies hangzásokat megtartottuk. Igyekeztünk modernizálni, de a régies kiejtést visszaadó kettős mássalhangzókat megtartottuk. Az s-, sz-, z- hangok jelölésének következetlenségeit, valamint a rendszertelen, túlzó palatalizációkat kiküszöböltük, de a levélben előforduló első esetet megjegyzeteltük, s 2-4 példával illusztráltuk az eredeti írásmódot; ily módon a régies írásmódot is jeleztük, megmutatva a levél leírójának nyelvi állapotát, kiejtését. (Pl.: mettjatjuk, megadjuk; eljotjunk, előttünk)

A főszöveg átírásánál a személy- és helyneveket eredeti alakjukban adtuk vissza, de a személyneveknél kerek zárójelben megadtuk a mai változatot. A török nevek azonosításában Hegyi Klára szíves segítségét kértük, aki egy listát készített számunkra a „magyarosított” török nevekből, pl. Amhaṭ, Ahmed; Cseffer, Dzsáfer stb. Minden idegen fogalmat vagy nehezen érthető kifejezést, sőt homályos fogalmazást igyekeztünk tisztázni, ezek a jegyzetek számát növelik.

A főszöveg végére legendát írtunk, pl.: „eredeti levél, a külföldön rányomott vörös viaszpecsét, enyhén sérült”.

Ez a közel 1500 oldal legalább 3-4 kötetet fog kitenni, valamint egy plusz kötetet, amely a személy- és helyneveket, valamint tárgymutatókat fogja tartalmazni.

A kötet tartalma igen sokat mondó: a levelek nagyobb része 17. századi, arra a hódoltsági korszakra vonatkozik, amelyről egyébként jóval kevesebb autentikus török forrás maradt fenn, mint a 16. századból. (Köztudomású, hogy a 17. században a török deftereket már csak egymásról másolták, s nem volt reális alapja, így a valós török források erre a korszakra megritkultak.) A levelek tematikájukban is igen széles spektrumot mutatnak: egy részük a török-magyar békeviszonyt érintő nagy kérdéseket érintik az országra, egy-egy térségre vagy csupán egy-egy falu hódoltatására vagy megtelepítésére vonatkozva. A török főtisztek (nem kevés pasa levele is van a gyűjteményben) levelei az oszmán gondolkodásmódot mutatják be; mit gondolnak a hódítás és a kard jogáról, a békéről, annak megtartásáról; a szultán miért hódította meg az országot – erre a legkézenfekvőbb válasz: „nem az üres bozótért...”. A bégek igyekeznek a jobbágyság romló helyzetéért a magyar urakat és katonákat felelőssé tenni; a rablásokért nem a török vitézek, hanem a magyar katonák a felelősök. Nem egy esetben tetten lehet érni a magyarázkodó levél tartalmát, el lehet fogadni vagy meg lehet cáfolni: pl. ha egy bég azt jelenti, hogy a kérdéses falu nem azért pusztult el, mert szpáhijuk évente kétszer szedte be az adójukat, vagy mert fölemelte azt, hanem a magyar hajdúk dúlásai miatt. Tetten érhető az igazság! Meg kell nézni a megyei összeírásokat vagy a helyi jegyzékeket – ezekből bőven van a Batthyány levéltárban vagy a

Magyar Kamarai Levéltárban –, s ha szerencsénk van, rábukkanunk az igazságra. Erre csak egyetlen példát hadd említsek a sok-sok tartalmas levélből: a No 23.839 irat, amelyet 1651-ben a kanizsai fő-fő agák írtak Batthyány I. Ádámnak azzal a panasszal, hogy a szalafői „két szablya alatt lévő szegénység” igen pusztul, de nem azért, mert ők fölemelték az adót, hanem a magyar hajdúk miatt. Megnéztem az 1649. évi Vas megyei jegyzéket: Szalafő 1600-ban hódolt meg Ibrahim pasának, akinek 60 ház után valóban csupán 20 Ft summát, 30 pint vaját és szereket adtak. Ahmed aga azonban a summát 240 Ft-ra és még egyéb szolgáltatásokra emelte – ez összesen: 285,50 Ft, azaz háztartásonként 4,75 Ft – és 10 szekér kiállítását. Az új aga ebben az adóban valóban megtartotta a polgárokat – tehát a fő-fő agák igazat írtak –, de egyrészt a 30 évvel korábbi adóemelést nagyon sok volt, tehát ennél többet már nem lehetett a polgároktól elvárni, másrészt nem a magyar hajdúk, hanem a bég emberei rabolták meg őket: 1637-ben 5 főt megöltek, 70 főt elvittek, akik közül egy sem szabadult ki, s a parasztok közül 3 ember odaveszett a török robot közben.

A levelek a mindennapi életről szólnak, benne politikai, katonai, társadalmi, helytörténeti vonatkozásokkal. Szó esik egy-egy magyar vagy török portyáról, rablásról, a jobbágyokkal történt erőszakoskodásról vagy arról, hogy török és magyar tisztek, katonák rabságban sínylődnek, hogyan bánnak a török és a magyar foglyokkal, ki kiért áll kezességet vagy kin áll bosszút, kit mikor tettek erőszakkal törökké vagy lett önként pribékké. Mindezen említett személyek és levélírók és címzettek rangja, neve, egymáshoz való viszonyuk fontos adalék a korszak archontológiájához is. Ezért lesz elengedhetetlenül fontos a végső, tördelt változatban a hely- és személynév-mutató, valamint a tárgyi index.

A kötetek papír alapú megjelentetéséhez pályázni kell, sőt tervem között az is szerepel, hogy a regesztákat nem csak magyar, hanem angol nyelven is közölni kell, hogy ezen nagyszerű forrásokhoz a külföldi szakemberek is hozzáférhessenek.

A program ideje alatt 3 török vonatkozású konferenciát szerveztem (többet, mint amennyit előre terveztem), mindegyik konferencia-kötetet megszerkesztettem, s meg is jelentettem (ezekre nem kértem OTKA-pénzt, más forrásból publikáltam).

Magam 21 munkát írtam vagy szerkesztettem, amelyből 14 munkában konkrétan szerepel az OTKA szám, annak részeként és annak segítségével írtam, a többi a kutatásokhoz szorosan kapcsolódik.

A befejező munka (ezt sem terveztem be, tehát pluszként jelenik meg): „Oszmán-magyar viszony a XVII. század első felében” c. önálló kötet, ez jelenleg nyomdai munkálatok alatt áll, a kötet OTKA támogatással jelenik meg.

Kérem a T. OTKA Bizottságot, hogy végső beszámolómat fogadják el.

Bp. 2016. jan. 31.

Köszönettel: Jánokiné Dr. Újváry Zsuzsanna
vezető kutató